

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ, ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА СЛУЖБАМИ У СПРАВАХ ДІТЕЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ

SOME KEY ASPECTS OF INTERACTION BETWEEN PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES, NATIONAL POLICE UNITS, GOVERNMENT AGENCIES, AND CHILD SERVICES DURING THE INVESTIGATION OF MALICIOUS NEGLECT OF A CHILD OR A PERSON UNDER GUARDIANSHIP

Дрозд В.Г., д.ю.н., професор, провідний науковий співробітник,
доцент кафедри морського та господарського права
Донецький державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань взаємодії органів досудового розслідування з підрозділами Національної поліції, органами державної влади (місцевого самоврядування) та службами у справах дітей в процесі здійснення досудового розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Наведено основні підходи провідних науковців галузі кримінального процесу та криміналістики щодо визначення поняття взаємодії під час досудового розслідування.

Розкрито основні напрями процесуальної та організаційної форм взаємодії під час розслідування злочинів, кваліфікованих за ст. 166 КК України.

В статті на підставі проведеного дослідження розкрито проблемні питання взаємодії слідчого з підрозділами Національної поліції, органами державної влади (місцевого самоврядування) та службами у справах дітей під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Визначено головні чинники, якими обумовлена необхідність процесуальної взаємодії слідчого з іншими підрозділами Національної поліції України, органами державної влади (місцевого самоврядування) та соціальними службами, зокрема службами у справах дітей.

Встановлено, що одним із основних напрямів взаємодії під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальних провадженнях щодо злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, є отримання вихідної інформації про ознаки злочинів досліджуваної категорії від представників ювенальної превенції Національної поліції України та соціальних служб, зокрема служби у справах дітей.

Наголошено, що без належним чином організованої взаємодії процес ефективного розслідування злочинів досліджуваної категорії ускладнюється, а в деяких випадках фактично унеможлиблюється.

Ключові слова: злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, кримінальне провадження, розслідування кримінальних правопорушень, злочин, слідчі (розшукові) дії, взаємодія, домашнє насильство, процесуальна форма взаємодії, організаційна форма взаємодії, опіка та піклування.

Article is dedicated to the research of problematic issues of interaction between pre-trial investigation bodies, National Police units, state authorities (local self-government bodies) and child services during the pre-trial investigation of malicious neglect of a child or a person under guardianship.

The paper presents the main approaches of leading scientists in the field of criminal procedure and criminalistics to the definition of the concept of interaction during the pre-trial investigation.

The main directions of procedural and organizational forms of interaction during the investigation of crimes qualified under Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine are revealed.

On the basis of the conducted research, the article reveals problematic issues of interaction between the investigator and the National Police units, state authorities (local self-government bodies) and child services during the carrying out of separate investigative (search) actions.

The main factors are determined, which cause the need for procedural interaction of the investigator with other units of the National Police of Ukraine, state authorities (local self-government bodies) and social services, including child services.

It is established that one of the main directions of interaction during the collection, research and use of evidence in criminal proceedings on malicious neglect of a child or a person under guardianship is to obtain initial information about the signs of crimes of the investigated category from representatives of the juvenile prevention of the National Police of Ukraine and social services, including the child service.

It is emphasized that without properly organized interaction, the process of effective investigation of crimes of the investigated category becomes more complicated, and in some cases it is actually impossible.

Key words: malicious failure to fulfill the duties of caring for a child or a person in respect of whom guardianship or guardianship is established, criminal proceedings, investigation of criminal offenses, crime; investigative (search) actions, interaction, domestic violence, procedural form of interaction, organizational form of interaction, guardianship and care.

Батьки зобов'язані забезпечувати найкращі інтереси дитини, її гідний рівень життя та всебічний розвиток, а також захищати її права, несучи рівну відповідальність за виконання цих обов'язків.

Відповідно до ст. 18 Конвенції, батьки несуть основну відповідальність за вихованні та розвиток дитини. Конвенція покладає на державу обов'язок забезпечити однакову відповідальність обох батьків за виховання і розвиток дитини. Разом з тим, національне законодавство покладає на батьків відповідальність за створення умов, яких потребує дитина для всебічного розвитку (ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства»), забезпечення здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, піклування про

здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, а також виховання дитини в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу та Батьківщини (ст. 150 СКУ). Відповідальність за невиконання батьківських обов'язків передбачена ст. 184 КУпАП, а також ст. 166 ККУ [1, с. 5].

Останнім часом проблема порушення прав дітей та осіб, щодо яких встановлено опіку та піклування, дедалі стає актуальною.

Так, за даними офісу Генеральної прокуратури України, у 2019 р. до ЄРДР внесено 1 270 факти за ознаками злочину, передбаченого статтею 166 КК України, і лише 77 обвинувальних акти органами досудового розсліду-

вання було направлено до суду; 2020 р. – 60, обвинувальних акти у 1 322 провадженнях; 2021 р. – 43, обвинувальних акти у 1 166 випадках, у 2022 р. – 33, обвинувальних акти у 759 випадках; у 2023 р. – 7, обвинувальних акти у 72 випадках [2, с. 201].

Натомість, слід відзначити, що кримінальна відповідальність за злісне невиконання батьківських обов'язків настає лише у двох типах ситуацій: вона може бути наслідком одноразової дії (бездіяльності протягом короткого періоду часу), яка спричинила тяжку шкоду дитині, або вона може бути наслідком неналежного виконання батьківських обов'язків протягом більш тривалого часу (систематичне невиконання батьківських обов'язків) [1, с. 6].

Ефективність розкриття, розслідування та попередження таких злочинів значною мірою залежить від належним чином організованої взаємодії слідчого з іншими учасниками процесу досудового розслідування.

Дослідженням проблемних питань взаємодії займається низка вітчизняних науковців, серед яких можна виділити роботи М. В. Салтєвського, Р. Л. Степанюка, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Є. С. Усової, Н. В. Павлової, Ю. М. Черноус, В. С. Березняка, К. О. Чаплинського, О. П. Бойко, В. А. Журавля, Є. П. Іщенко, А. Я. Хитри, В. С. Кузьмичова, М. М. Єфімова, В. М. Плетенця, та інших науковців. Проте, слід констатувати, що низка актуальних питань щодо організації взаємодії під час проведення досудового розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, залишаються розкритими не в повному обсязі.

Сутність взаємодії визначена її метою. Метою може виступати успішне проведення окремої слідчої (розшукової) дії, отримання криміналістично значущої інформації оперативним шляхом, виявлення доказів вчиненого кримінального правопорушення тощо.

Оскільки чинний КПК України не дає визначення взаємодії, пропонуємо розглянути найбільш розповсюджені підходи вчених щодо визначення даної дефініції.

Так, вченими галузі кримінального процесу, зокрема А. Я. Хитрою пропонується підхід, відповідно якого, під взаємодією слід розуміти засновану на законі і спільності завдань у кримінальному процесі погоджену колективну діяльність, яка передбачає ефективне використання правових заходів і сил слідчих, обумовлену їх компетенцією і формами діяльності і спрямовану на розслідування і попередження злочинів [3, с. 6]. Дещо відмінний зміст у поняття взаємодії вкладається вченими криміналістами. Так, М. В. Салтєвський та В. Д. Берназ, досліджуючи процеси взаємодії, доходять висновку, що взаємодія при розкритті та розслідуванні злочинів являє собою узгоджену діяльність органів досудового слідства та органів дізнання на основі обміну інформацією та виконання дій, спрямованих на досягнення єдиної мети. Основним змістом діяльності органів дізнання у системі взаємодії зі слідчим при розслідуванні злочинів, на думку авторів є насамперед проведення оперативно-розшукових заходів [4, с. 49].

Не вступаючи в наукову дискусію з приводу визначення досліджуваної дефініції перейдемо до розгляду деяких аспектів взаємодії під час розслідування злочинів, кваліфікованих за ст. 166 КК України.

З точки зору юридичної регламентації, в криміналістиці виділяють два типи взаємодії: процесуальна та непроцесуальна (організаційна).

Процесуальна взаємодія у процесуальній формі, що регламентована нормами КПК та іншими нормативно-правовими актами, знаходить своє відображення під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. При цьому, однією з особливостей процесу взаємодії є те, що хоча в процесі розслідування злочинів досліджуваної категорії слідчий взаємодіє з оперативними підрозділами, проте така взаємодія відіграє дещо другорядну роль.

Наслідком злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, в переважній більшості (59%) є настання смерті потерпілого [5, с. 451].

Таким чином, у переважній кількості кримінальних проваджень досліджуваної категорії процесуальна форма взаємодії знаходить своє відображення під час проведення огляду трупа потерпілого із обов'язковим залученням судово-медичного експерта або лікаря.

Взаємодія з судово-медичним експертом або лікарем під час огляду трупа потерпілої особи дає слідчому низку неопієнених переваг. Завдяки належному чином організованому процесу проведення вказаної слідчої (розшукової) дії можна зафіксувати тілесні ушкодження потерпілого, визначити давнину їх нанесення, встановити орієнтовний час настання смерті, зробити попередні висновки щодо можливої причини настання смерті, а також виявити будь-які вроджені чи набуті анатомічні вади, що можуть мати значення для розслідування. Сукупність інформації, отриманої під час проведення огляду за участі судово-медичного експерта або лікаря поміж іншого дозволить зробити висновки про спосіб вчинення злочину.

Оскільки основний обсяг криміналістично-значущої інформації в процесі розслідування злочинів, кваліфікованих за ст. 166 КК України, слідчим одержується з особистісних джерел, особливу увагу необхідно зосередити на організації взаємодії під час проведення допиту за участі малолітньої (неповнолітньої) особи.

Відповідно ст. 226 КПК слідчий, під час проведення допиту за участі малолітнього (неповнолітнього) зобов'язаний залучити до проведення СРД законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [6].

На практиці виникає низка проблемних питань, пов'язаних саме із взаємодією під час проведення допиту малолітнього або неповнолітнього.

Як показало опитування представників органів досудового розслідування, 87% респондентів зазначили, що нерегульований на законодавчому рівні механізм запрошення до проведення СРД за участі малолітніх (неповнолітніх) осіб призводить до формального виконання норм чинного законодавства. Що в свою чергу не забезпечує головної мети зазначених вимог КПК, тобто мінімізації негативного впливу на психіку допитуваної особи.

Таким чином, на практиці процес залучення педагога та психолога зводиться до запрошення вказаних осіб з числа працівників навчальних закладів. Як правило запрошені особи не володіють інформацією щодо предмету допиту, як результат їхня роль під час проведення вказаної СРД зводиться до формальної присутності під час допиту.

Досліджуючи проблемні питання взаємодії під час проведення допиту малолітніх (неповнолітніх) осіб у наукових колах все частіше обґрунтовано наголошується на необхідності запрошення саме психолога [7, с. 232–233]. В контексті даної проблематики Н. В. Павлова звертає увагу, що законодавець положенням норми статті 227 КПК України певною мірою запропонував альтернативу, вирішуючи питання щодо запрошення на допит обов'язкових осіб. Проте, під час допиту дитини, постраждалої від насильства, участь психолога повинна бути не альтернативною, а обов'язковою. Адже малолітній має схильність до самонавіювання, фантазування, хибного сприйняття фактів і подій, у нього не достатньо сформований словниковий запас, він може плутатися у формах, кольорах і розмірах тощо, а отже показання потребують психологічно обґрунтованої інтерпретації. Знаючи психологічні особливості на певному етапі розвитку дитини, саме психолог допоможе слідчому оцінити показання малолітньої особи та сформулювати запитання під кутом зору педагогіки і психології [8, с. 7].

Щодо непроцесуальної форми взаємодії, варто зазначити, що в наукових колах відсутній уніфікований підхід до визначення даної дефініції.

На думку В. В. Пясковського, непроцесуальними формами взаємодії варто вважати: використання слідчими можливостей засобів масової інформації; надання консультацій слідчими співробітникам оперативних підрозділів і представникам інших державних установ та громадських організацій; спільне обговорення матеріалів слідчими й співробітниками оперативних підрозділів; обмін інформацією між слідчими та співробітниками оперативних підрозділів; одержання інформації з навчальних, медичних установ; одержання інформації від громадських і релігійних організацій; забезпечення безпеки потерпілих та свідків з урахуванням можливостей громадських організацій [9, с. 250–251].

Виходячи із цього, можна констатувати, що непроцесуальна форма взаємодії слідчого в процесі розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, знаходить своє вираження у формах:

- одержання інформації від представників органів державної влади (місцевого самоврядування) та служби у справах дітей інформації про сім'ю, в якій було вчинено злочин;

- спільне планування окремих СРД за участі представників служби у справах дітей, ювенальної превенції та оперативних підрозділів;

- отримання інформації від закладів освіти (педагогів або психологів), в яких проходив навчання потерпілий;

- отримання консультаційної допомоги представників НДЕКЦ (інших експертних установ) щодо особливостей призначення деяких видів експертиз;

- взаємодія з представниками засобів масової інформації.

Отже, з метою підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо попередження вчинення злочинів, передбачених ст. 166 КК України, потребує удосконалення механізми взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та Національної поліції України. За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що лише 14, 29% сімей, у яких було вчинено злочин, перебували на обліках у відповідних соціальних службах. Розробка дієвого механізму, направлено на виявлення осіб, які схильні до вчинення вказаної категорії злочинів, постановка їх на відповідні обліки та систематична робота з такими сім'ями дозволить досягти зменшення кількості вчинюваних злочинів у зв'язку із вжиттям заходів профілактичного впливу по відношенню до осіб, які потенційно можуть вчинити протиправні дії. Соціальна робота з такими сім'ями може включати: профілактичну діяльність з боку працівників ювенальної превенції НПУ; психологічну допомогу батькам, які опинились у складних життєвих ситуаціях; вироблення механізму лікування батьків (членів сім'ї) від алкогольної та/або наркотичної залежності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіт Х., Колотило М., Федькович Г. Гендерні аспекти справ про невиконання батьківських обов'язків та визначення місця проживання дитини. Аналітичний звіт. Київ: ГО «Фундація ДЕЮРЕ», ГО «ЮРФЕМ», 2020. 31 с.
2. Oleksandr Kryvopusk, Olga S. Oleynik (Khlyntseva). Features of examination of a corpse during the investigation of malicious failure to fulfill duties of care for a child or a person under guardianship or care established. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск № 1. 2023. С. 200–206.
3. Хитра А.Я. Взаємодія слідчого та органу дізнання при провадженні кримінальних справ: курс лекцій. А.Я. Хитра, В.О. Кучер. Львів: Держ. ун-т внутрішніх справ. 2009. 100 с.
4. Криміналістика : навч. пос. В.Д. Берназ, М.В. Салтевський. Одеса. ОДУВС 2010. 460 с.
5. Кривокурс О.Г. «Слідова картина» як елемент криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 450–453 (DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/106>).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіційний сайт Верховної ради України*: веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 20.10.2023).
7. Мельник О.В. Розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих: нарис про мораль обов'язкову та мораль переконання. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 229–233.
8. Павлова Н.В. Роль спеціаліста при допиті особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*. № 2 (34). 2020. С. 6–7.
9. Пясковський В.В. Непроцесуальні форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими державними установами й громадськими організаціями під час розслідування насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97) С. 249–258.